

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА ЕТРУСКІВ.

Подав І. БОРКОВСЬКИЙ.

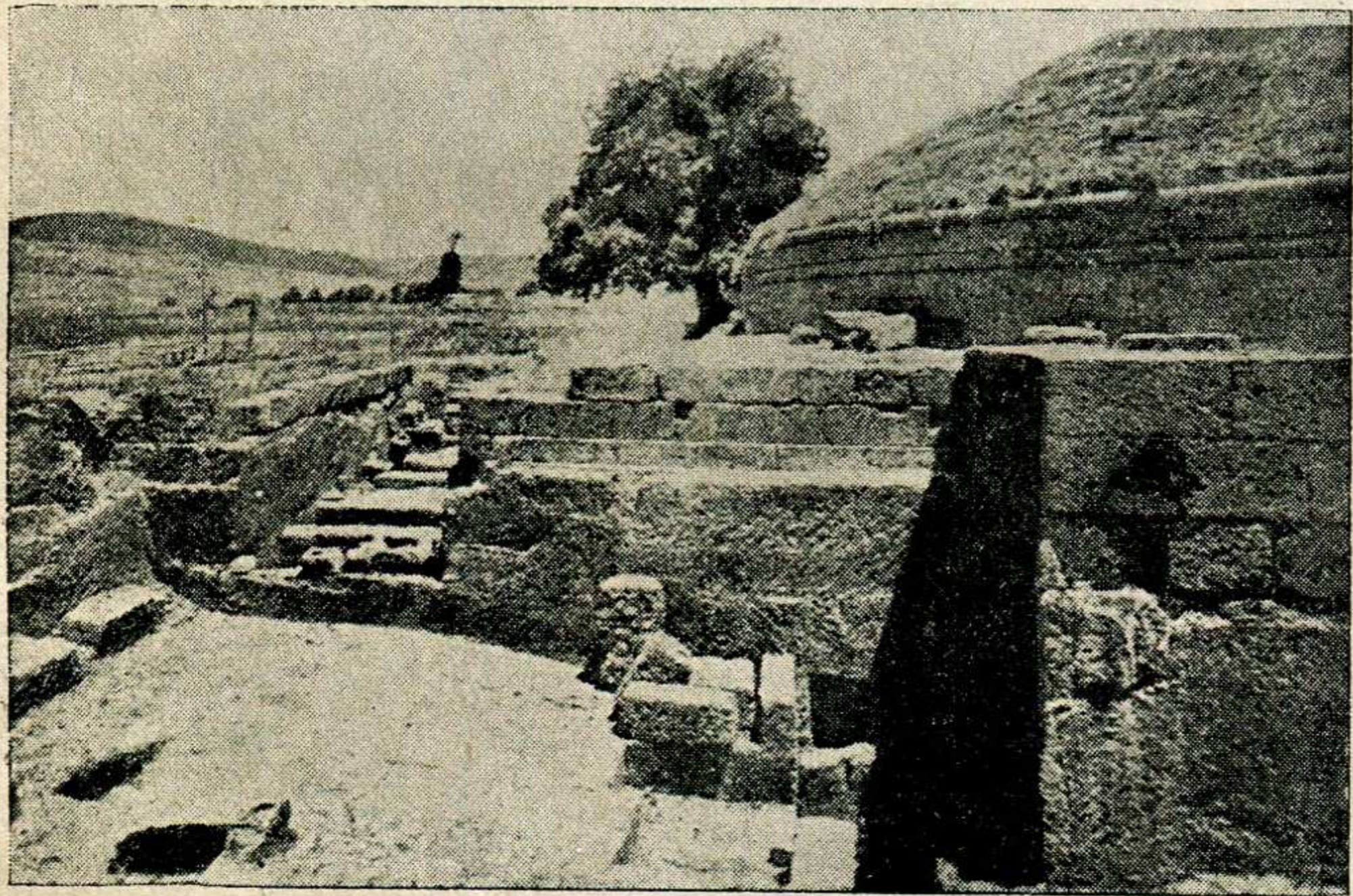
В місяці листопаді 1930 р. появилася вістка, що підчас землетрусу, недалеко міста Лепріняно на північний схід від Риму, запалася земля і на тому місці появилася озеро, яке одного дня пропало, але за кілька годин появилася знову зпід землі.

Цим рідким природним явищем зацікавилися вчені. А археологи пригадали собі, що в згаданій околиці, недалеко нового озера, у підніжжя гори Монте Сорате, перед римською добою стояло етрусське місто Капена. При помочі летунських знімок пощастило встановити положення міста і початкові археологічні досліді дали цінні відкриття. Найдено гроби з написами на гробових плитах, відкрито стару дорогу, яка вела до міста, брами та останки домів. Цікаві та важні досліді вчених ведуться досі. Вони дають і певно ще дадуть багато нового матеріалу до історії висококультурного народу етрусків.

А = а) = с ж = в ф = з Б = н ⊗ = д | = л К = к √ = л
 М = м Ч = н А = р М = і ϕ = φ Д = р ζ = з † = т V = ш
 Ф = φ ψ = χ 8 = †

Староетрусська азбука.

Пізнання культурних здобутків етрусків є дуже важне для розуміння культури пізніших римлян, для яких етруски були багато девчому учителями. Римський дім, найстарші римські святині мають свої початки в етрусків. Римляни навчилися від етрусків ставити півокруглі склепіння та водоводи, а в мистецтві перейняли від етрусків найзамітніше, а саме розвинений портретизм. Взагалі римляни перейняли багато дечого з етрусського життя, приватного та державного.

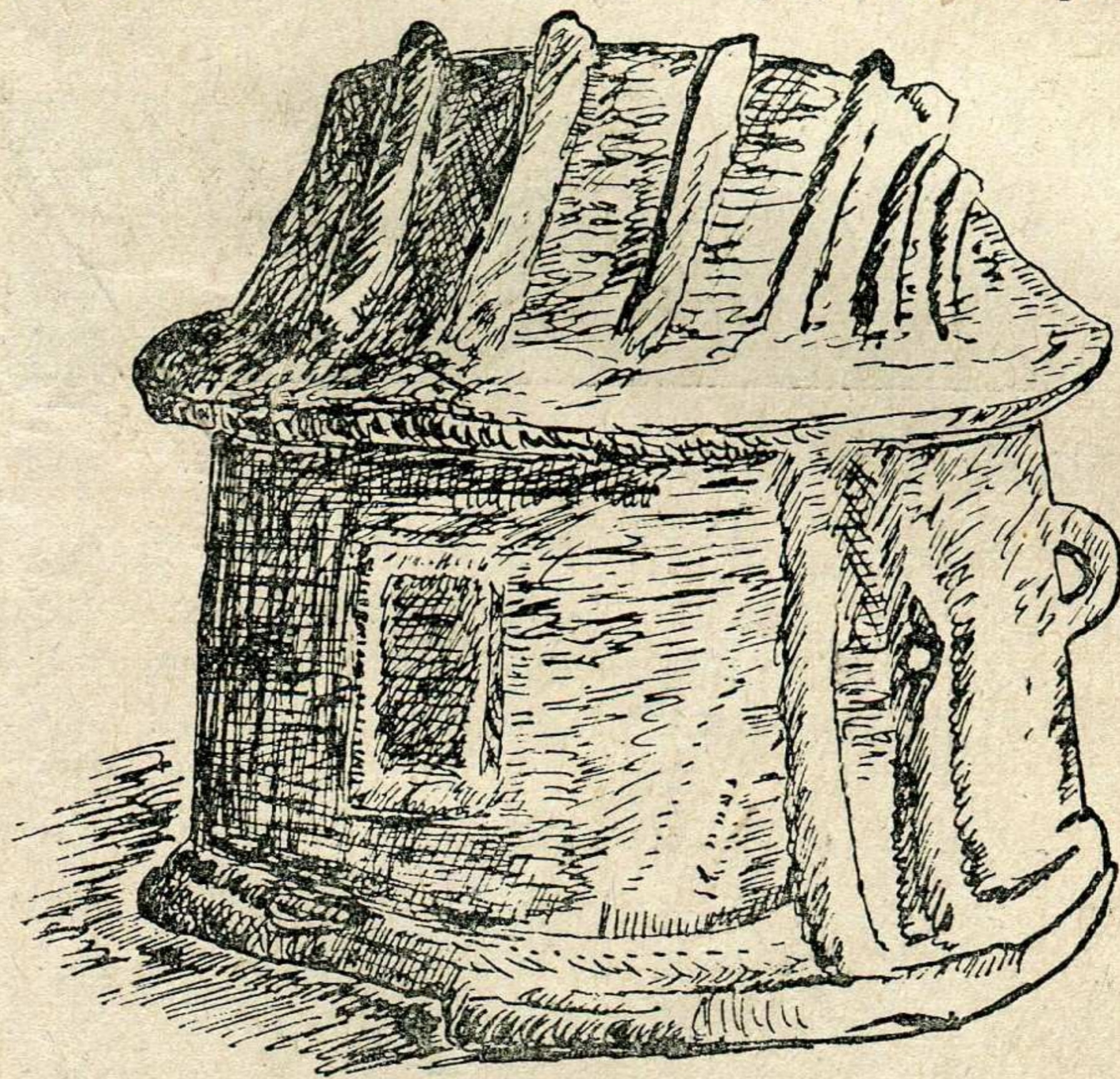

Цере (Черветрі). Етрусська могила.

Етруски заселявали з початку середньо-західню частину італійського півострова, але звідки туди прийшли, того певно не знаємо. Найімовірніше є це народ східнього походження, десь із Малої Азії або з островів егейського моря. Мова їх має деякі спільні прикмети з мовою передгрецького населення, але має чимало й позичок із італійських говірок.

Сама назва „етруски“ повстала на італійським півострові. Римляни назвали їх *Етрусці*, *Тусці*; греки — *Тирреної*, *Тирсеної*; самиж себе називали вони, за свідоцтвом Діонізія Галікарнаського: *Расена*,

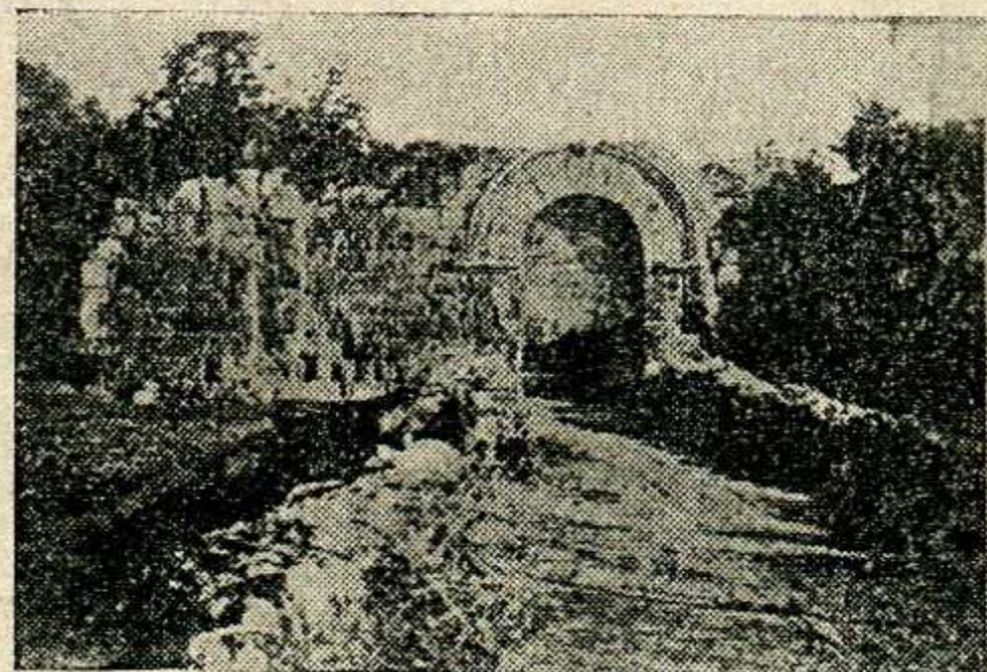
Расна. Назва римська, а може й грецька, походить від слова, яке мабуть означає спосіб їх мешкання у високих кам'яних домах (*turris* = вежа, замок). Можливо, що етруски є народом *Туриша*, *Туруша*, про якого згадують єгипетські пам'ятки 14—13 ст. пер. Хр., а який за панування фараона Мернптага

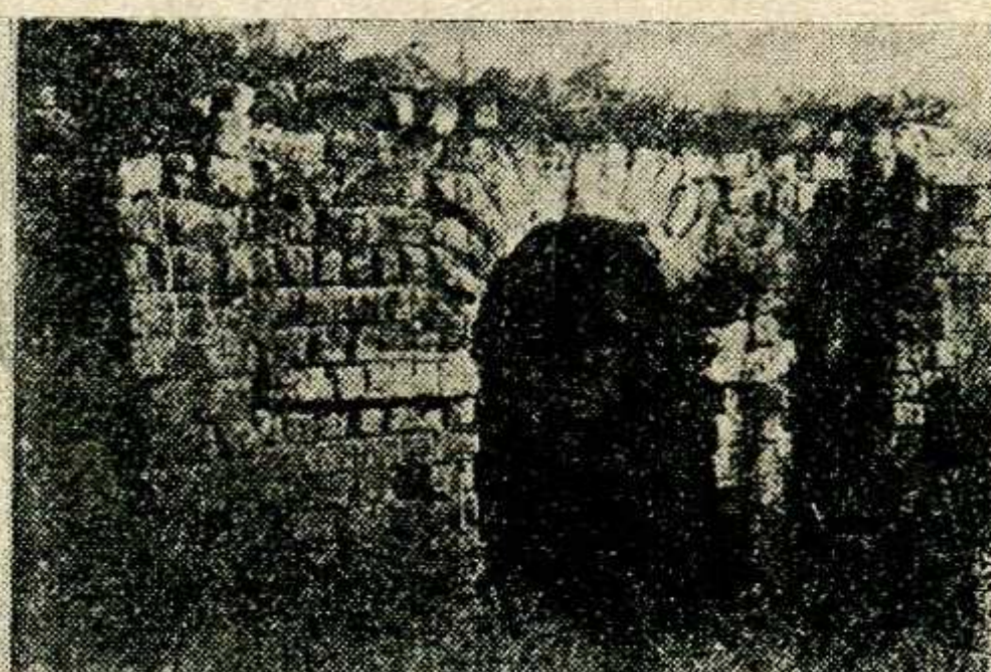
Пердетрусська урна у формі хати.

та Рамзеса III. нападав з найдальших кінців моря (що вказує на здібних мореплавців), разом з іншими народами на єгипетські побережжя. Булаб це найстарша назва народу етрусків.

Покинули етруски свою правітчину на сході мабуть коло 1000 р. пер. Хр., коли вперше починають вони появлятися на західнім побережжю Італії в певних відступах за собою, на що вказувала б згадка римських письменників про „дванацять народів Етрурії“. Тут застали тубільне населення, що складалося з різних племен, з яких найважливіше було плем'я італіків, що їх пізніше підбило плем'я латинців. Племенам тим, головно італікам, належить знаменита культура залізної доби, зв. вілляновська. Поки вона розвивалася і тривала, не можемо ще добре розрізнити етрусків. При кінці вілляновської культури (8—7 стол.) бачимо вже знамениті етрусські гроби, переповнені річима з впливами грецькими та східніми (орієнтальними),

Останки етрусської брами з Фаллері.

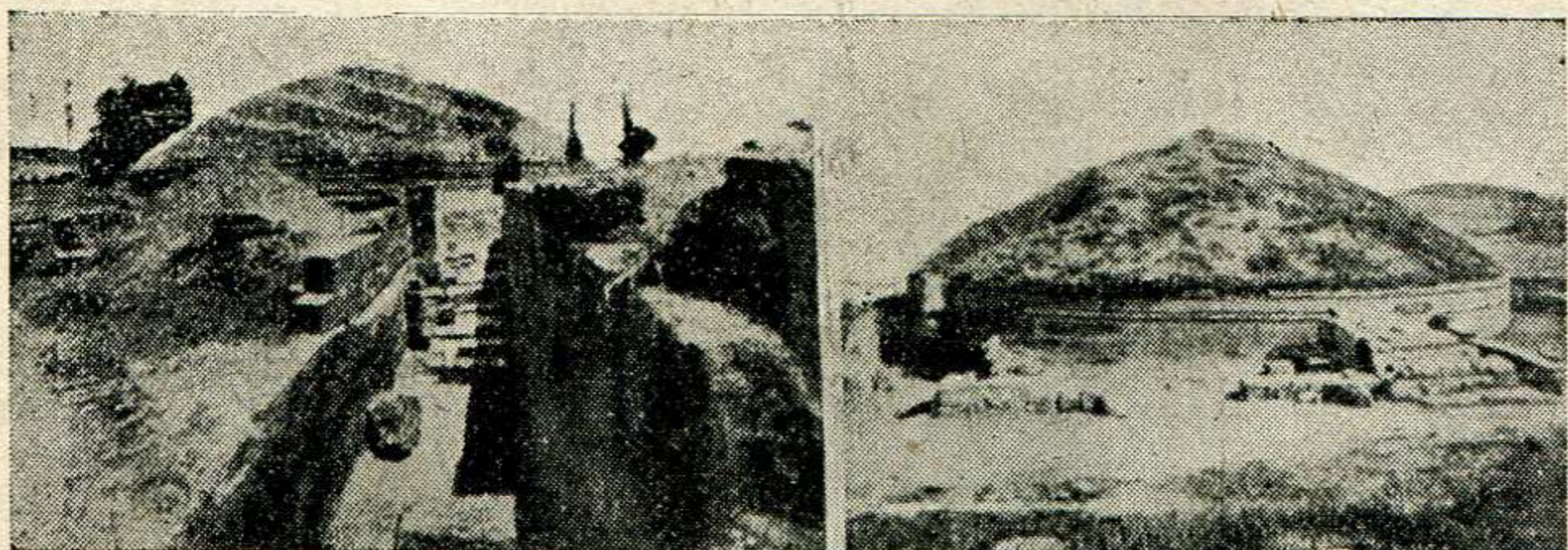
Останки етрусського мосту.

на підкладі яких етруски виробили свою власну культуру, яка лягла пізніше в основу римської культури. Однак греки мали вплив на етрусків в часі тривання етрусської держави.

Етруски поширювалися з західнього побережжя Італії до середини краю, кольонізували о-

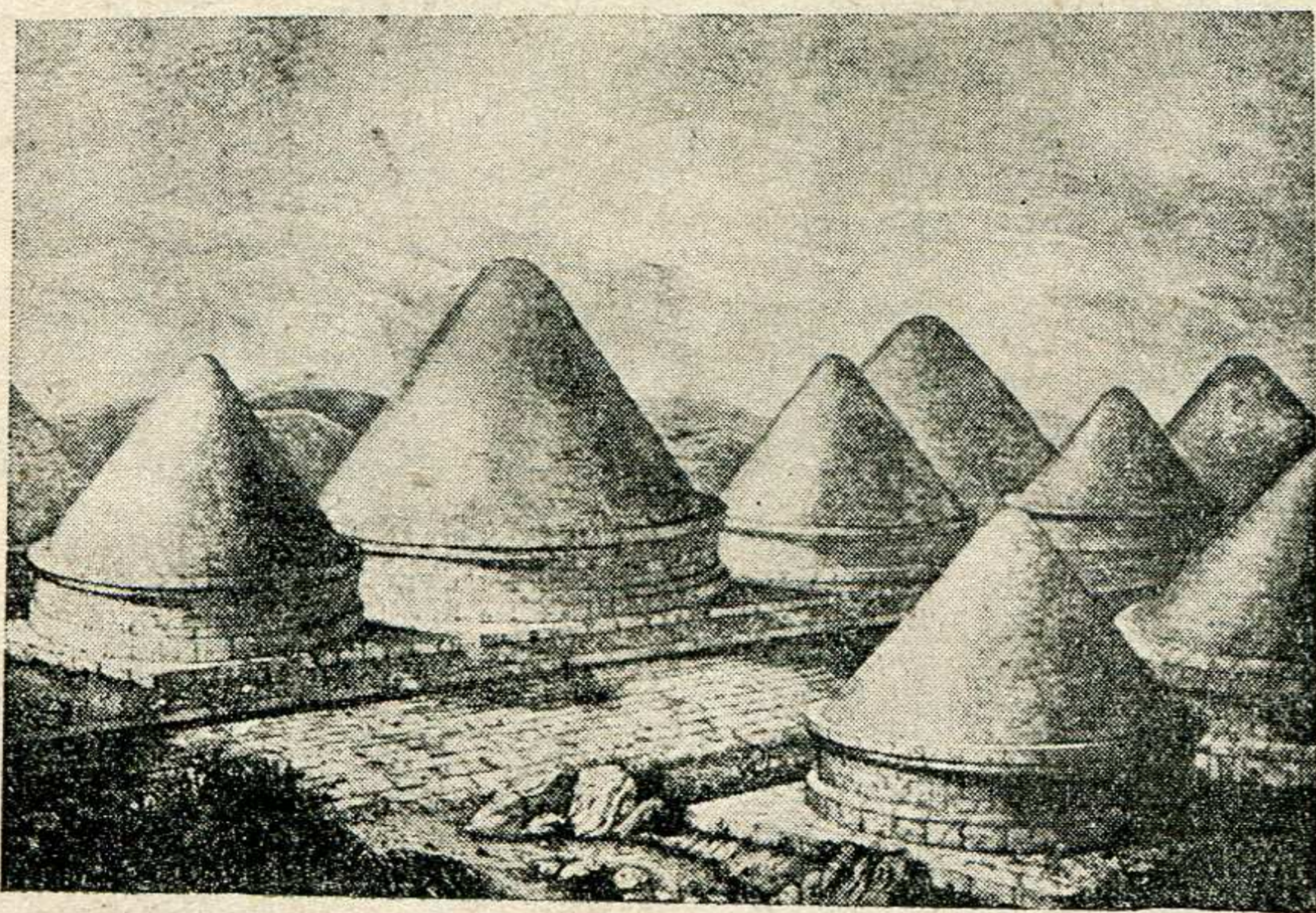
стров Ельбу (етр. Ільва) й інші. По них залишилася також назва моря Тирренського та Адрійського.

Етрусська держава була доти велика й експанзивна, доки не виросла міць Риму. Римський історик Лівій пише про її силу в 8—7 стол. до Хр. В 6. стол. досягають етрусські колонії до ріки Паду в Льомбардії та посуваються на північ. На полудне їх колонії перейшли ріку Тибер, який має

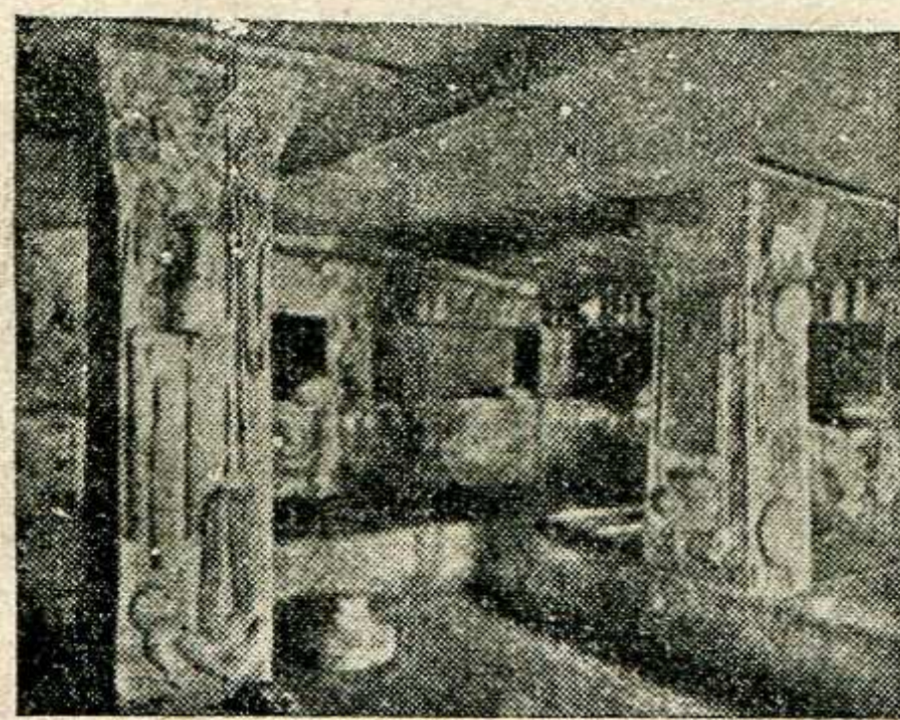
Цере (Чертверті). Етрусські могили.

назву етруску, подібно, як етрускою є назва самого Риму. Цей останній був уже в 6. ст. златинізований. Однак декотрі царі першої династії в Римі були етрусського походження (Тарквіній Пріскус Супербус — етр. Тарху), а з ними прийняли римляни етрусський державний лад та зовнішні відзнаки царської гідності.

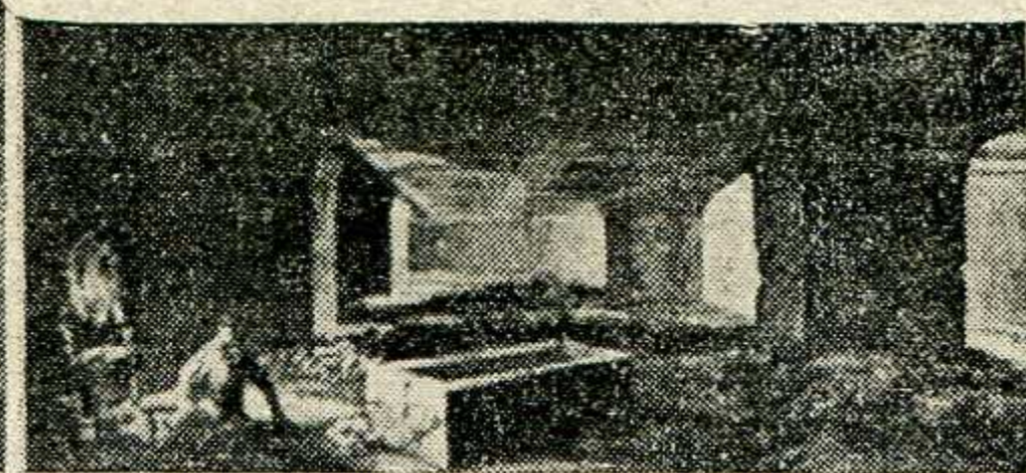

Вульчі: Реконструкція етр. могил (гравюра).

Рим з часом ставав поважним суперником етрусської держави. У війнах, що тривали довгі століття, ослабала етрусська держава. Аж вкінці 281 р. римський конзуль Корнелій Доллябелля цілком знищив етруске військо у битві над Вадимонським озером. Є це рік знищення етрусської держави, а пізніші часи це тільки добивання етрусків. Нарід етрусків ставав чимраз менше відпор-

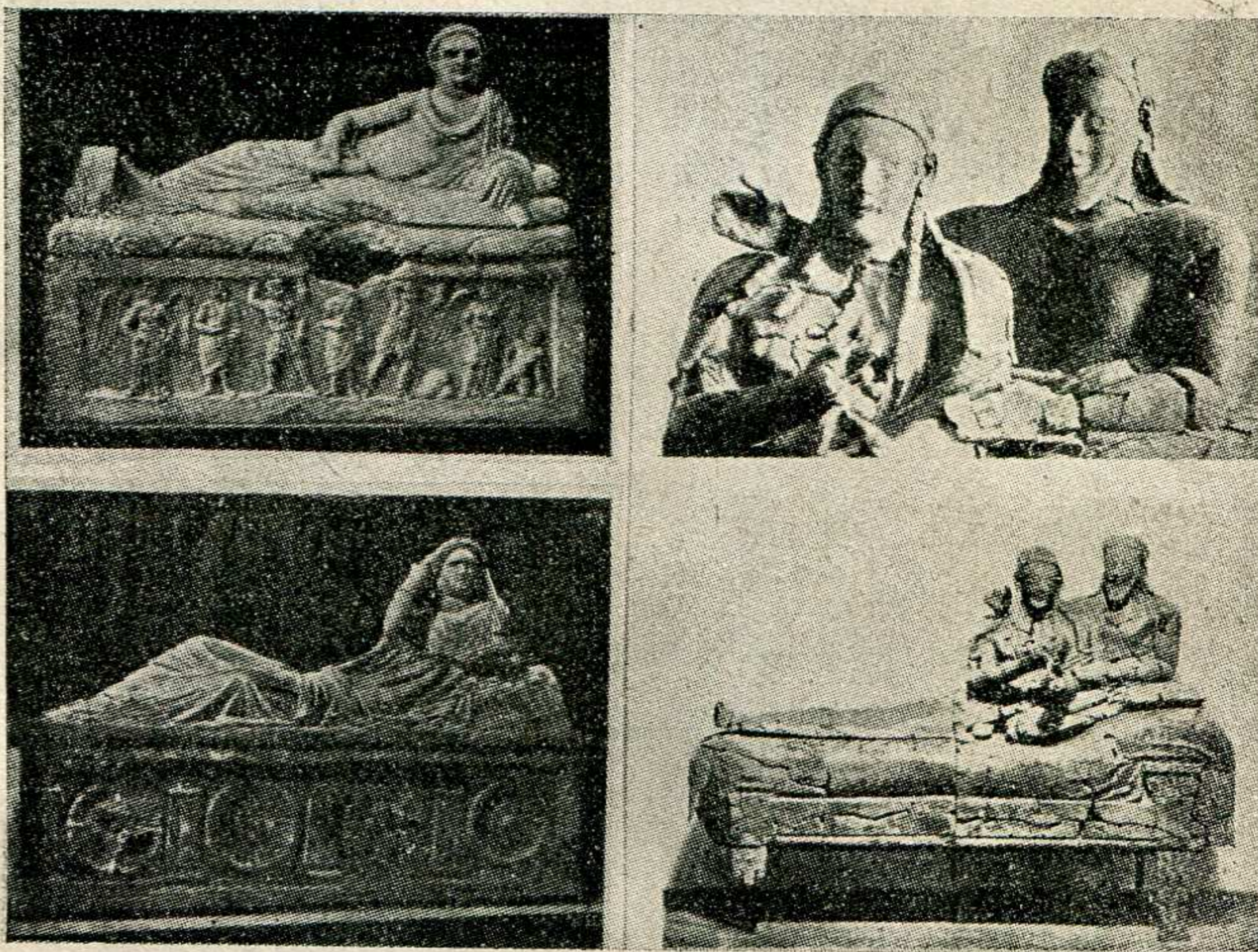

Нутро етрусського гробу: Цере (Чертверті);

ним. Безперервне насаджування римських військових ветеранів-колоністів ослаблює його і він зовсім зникає з історії. Мова його перетривала місцями ще до початків римського царства 89 р. пер. Хр. Згадки про останки народу етрусків у добі відродження (16. ст.), не мають певних підстав. Відмінність населення бачимо ще сьогодні в тій області, яку в давнині заселявали етруски.

Етруски з'являються в Італії на початку своєї історії в сильній федеративній державі. Є це союз 12 міст, з котрих кожне було самостійне, мало свою владу, що була в руках шляхетської священничої родини. Менші міста мали всі разом один голос на союзному зібранні, на якому вибирали зпоміж себе головного священика, який одержував відзнаки царської влади: жезл, діядему з дубового листа та 12. лікторів*), з кожного міста по одному. Головний священик проводив зібранням, був найвищим суддею у спірних питаннях. Зібрання були зв'язані з забавами та торгами, а певне й з боями глядіторів. Поодинокі держави-міста

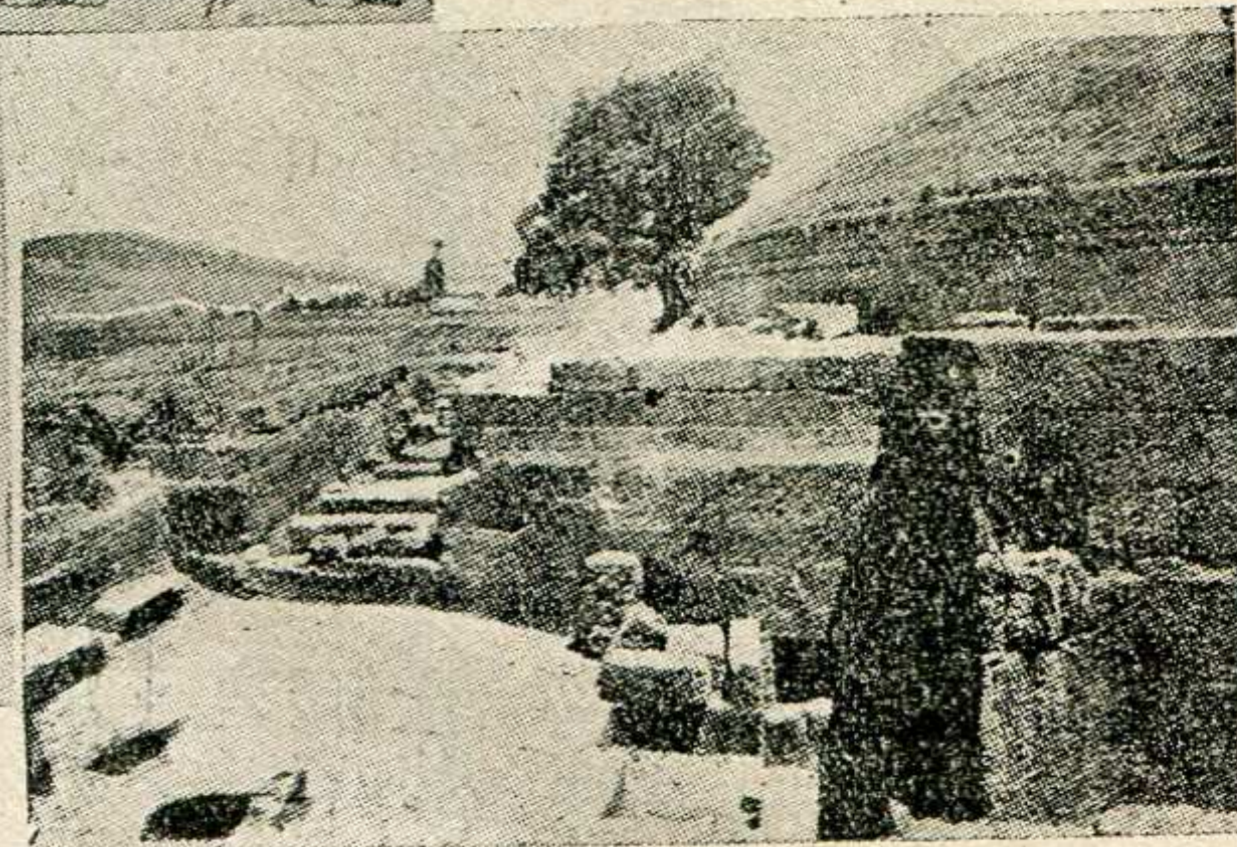

Етрусські саркофаги зі статуями мертвих.

могли на власну руку заключати договори та провадити війну. Зпочатку влада була царська, від 5. ст. пер. Хр. були вибрані магістрати, але влада

Етрусські урни з алябасту і травертіну в формі саркофагів здоблені релієфами і письмом етрусським. Ч. 3. релієфи з боків. — Направо: етрусська могила.

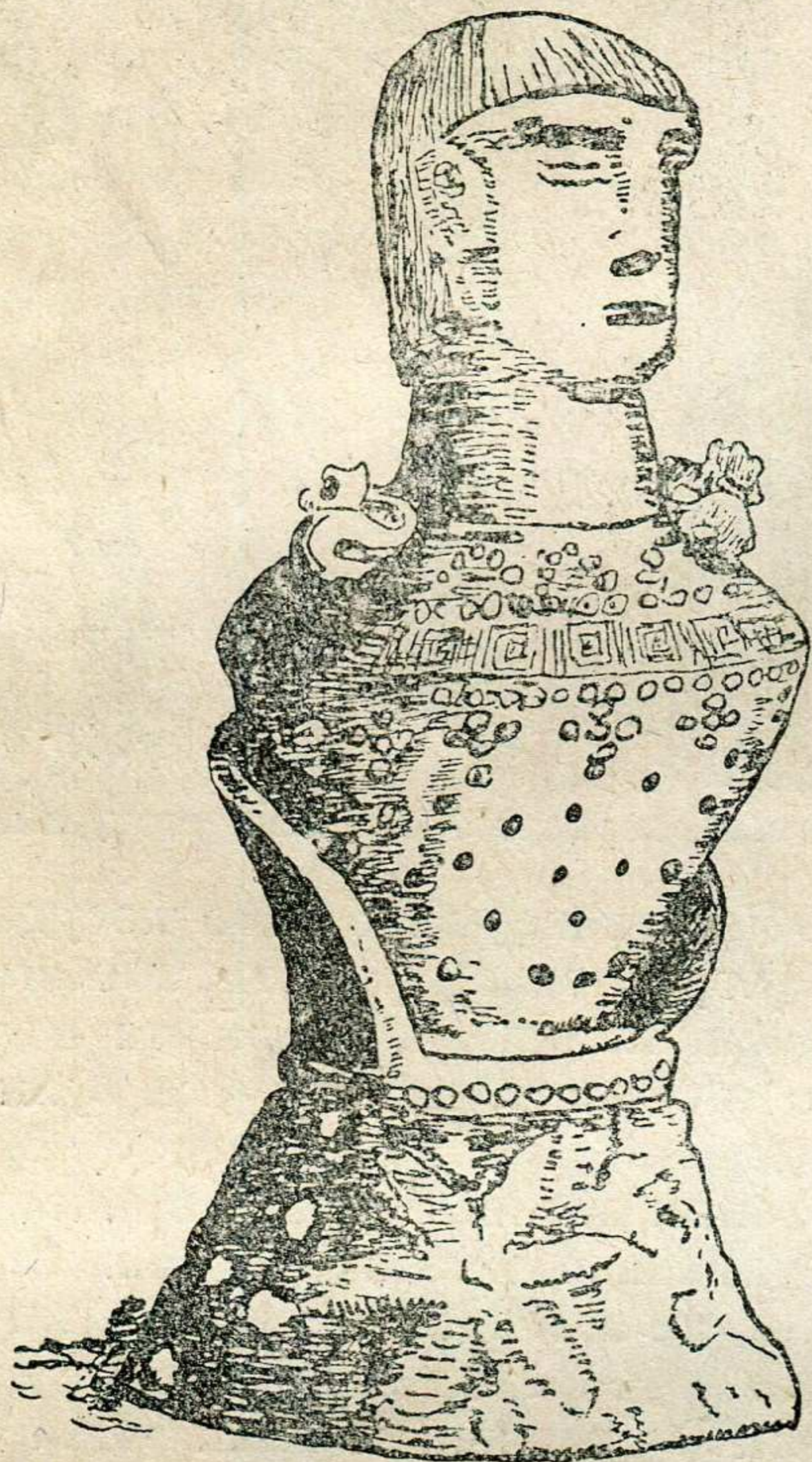

була й надалі строго аристократична. Шляхта панувала над власним і підбитим рільничим населенням, яке в потребі перемінювало у військо, для підбивання сусідів, або для оборони. Підбивання

*) Ліктор — довірений чоловік, дорадник, публичний слуга. Ліктори йшли звичайно напереді почоту. Римляни переймали їх також у себе, але ліктори мали вже інше значіння.

чужих округ вели, здається, поодинокі вожди на свою руку. Наймане військо складалося з італіків. Ядро війська творили тяжко озброєні, головною зброєю яких був довгий спис, та короткий меч, охороною був етрусський шолом та округлий щит. Так було в 7. ст. пер. Хр. Перед 6. ст. кінноти не було, кінь служив лише вождеві, цар уживав воза. Зброю, вироблену з заліза, принесли етруски вже з собою, в Італії виробляли її далі, бо сирівцю мали подостатком, головню на острові Ельбі.

Мову етруску не можуть мовознавці (філологи) приділити якійсь відомій мовній родині, сумніви були в старину, є вони й тепер, досліди одначе не покінчені. Слова етрусської мови знаємо з грецьких та римських письменників, з гробових написів із різних століть, яких є дуже багато. Найстарші написи знані досі з 600 р. пер. Хр. Най-

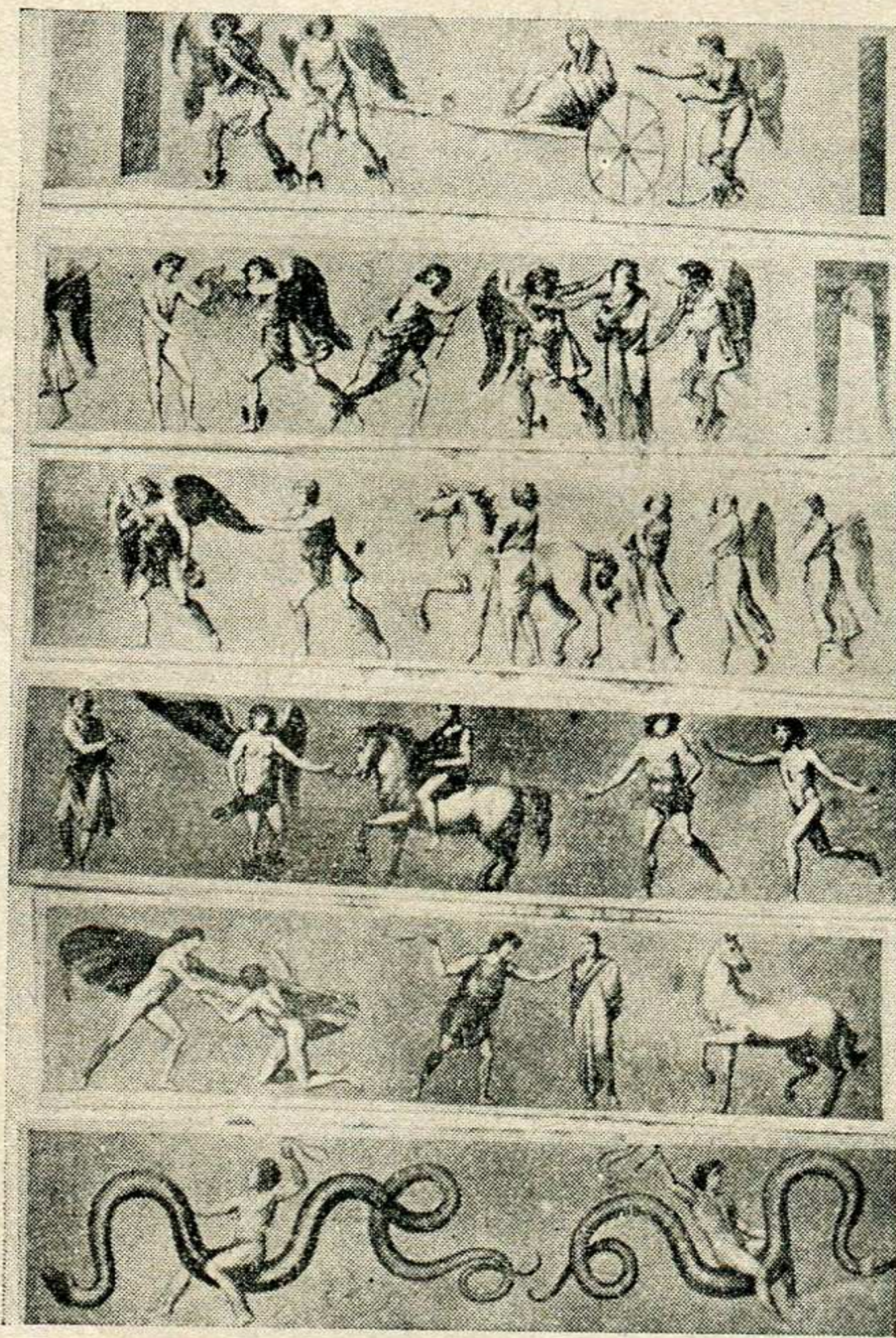
Урна у формі обличчя.

більший напис етрускою мовою є на полотні, в якому була завинена єгипетська мумія в музею в Загребі, походить з 2. ст. пер. Хр. З етрусської мови розуміємо багато слів, декотрі форми граматичні, уклад речень, одначе відмінки ще добре не просліджені. Для цілковитого зрозуміння етрусської мови може допомогти тільки нагода, коли знайдеться етрусський напис з латинським текстом, як це мало місце з письмом єгиптян, коли знайдено в 19. ст. разом грецький текст. Етрусська азбука повстала мабуть з грецького та фенікійського письма.

В етрусських написах заховалися нам відомості про поодиноких мертвих із родовими поясненнями на гробових плитах-саркофагах, та урнах, дальше збереглися почесні грамоти, листи, рахунки, написи на будовах, назви деяких ремісників та мистців, одначе хибують написи з подвигами й розпорядження царів та урядників, державні договори з присягами й ритуальні приписи. Часто стрічаємо написи з іменами етрусських богів, та героїв.

Про релігію та вірування етрусків на підставі захованих джерел (головню гробові малюнки та плястика) неможемо собі виробити ясного об-

разу. Релігія їх була послідовно виробленою системою. В осередку вірування стояла наука досліджування волі богів, яка проявлялася різного рода знаками (нпр. блискавиця, грім, лет птиць, знаки на печінці жертвенних звірят та інші). Ця наука була зібрана в таємних книгах „Етрусська дисциплі-

Корнето (Тарквінія). Малюнки на стінах етрусського гробу, які представляють життя загробне.

на“, котрі всередині останнього століття римської республіки були переложені на латинську мову та разом із сибільськими книгами мудрости зложені в святині Аполльона. Мудрість згаданих святих книг приписувано народньому героєві Тархунові, якому демон Тагус у подоби хлопця з білим волоссям переспівував усі науки. Полягає вона на обявленню, дістає побуд іззовні, а не через внутрішнє відчуття. Наука ця була без сумніву витвором дов-

Бронзова ціста, урна та бронзові посудини. На горі держак іншої цісти з характерним сплетенням постав.

Етрусський шолом.

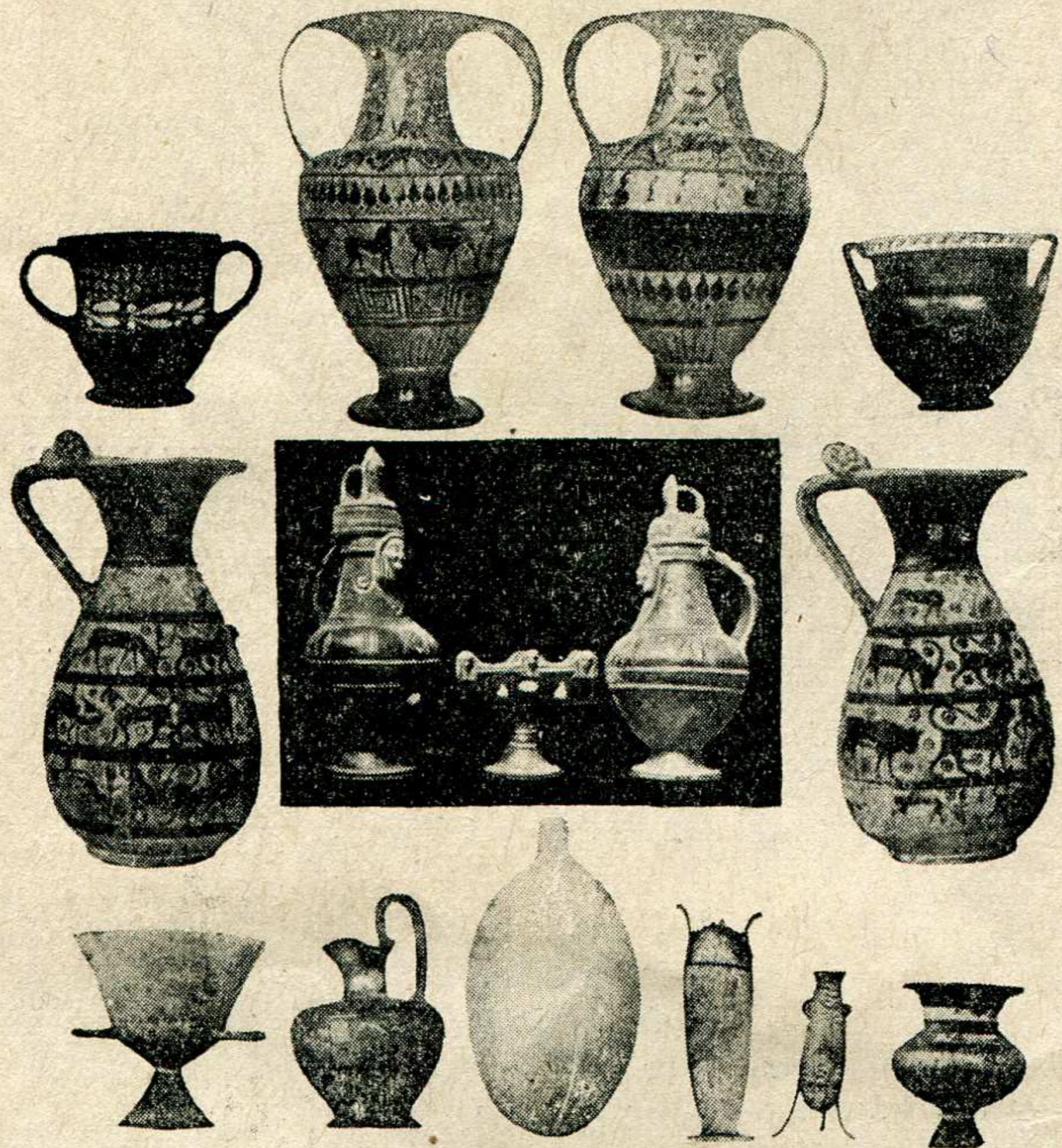
гого розвитку та спостерігань, є збіркою книгою традицій та наук, які розвинулися в поодиноких містах. Етруски вірять головню в демонів, тобто духів. Старинні письменники залишили нам деякі назви богів, але завдяки археологічним нахідкам знаємо їх число точніше. Частина їх певно похо-

дить ще з правітчини, навіть як вплив з вавилонського та грецького культу, але остаточно зложилися етрусські релігійні вірування мабуть уже на італійському ґрунті.

На життя та долю людини мають великий вплив демони та грізні боги підземелля, які мучать грішну душу. Всі боги діляться на дві класи: боги скриті, які є джерелом існування світла та 12 богів нижчих, які в певних добах управляють світлом, а по скінченні світової доби гинуть. Маємо згадки, що етруски довгий час приносили богам жертви в людях.

Про родинне життя етрусків знаємо дуже мало. Старинні письменники подають, що жінки й діти етрусків були спільні. Одначе неймовірно, щоб нарід, який добував нові землі та творив культурні вартості, стояв під цим оглядом аж на такім низькім ступні.

Етруски вірили, що мертвий живе по смерті й тому на другім світі йому не сміє ніщо хибувати. Це бачимо головно в добі пізнішій, в 7—6 ст., коли гроби будовано просторі та прикрашувано наче мешкальні доми. Одначе, на це могли собі дозволити в більшій мірі тільки багатії та шляхта. Етруски не спалювали вмерлих, спалювання стрічаємо у них далеко пізніше. Склепіння гробів є

Етрусська кераміка.

рівне, або півокругле, підперте стовпами. До гробів вели окремі входи. Грїб мав великі розміри, а крім нього були ще комори у стінах. Всюди стоять саркофаги з паленої глини, алябастру або пісківцю, часом деревляні домовини, накриті дорогими матеріями. На саркофагах зображені померші та сцени з мітології або загробового життя. В середині коморові гроби пишно розмальовані, як нпр. славня малюнками могила зв. „Томбе ді кардінале“ в Корнето. На будовані гроби насипувано монументальні могили з підмурованням, в обводі до 210 м., а заввишки 14 м. Були це гроби царські або багатой шляхти, в роді родинних гробівців, де хоронено довгі роки. В більшості розкопані вони в 19. ст. нефахово, з великою шкодою для науки. Менші гроби творять звичайно великі цвинтарища. Коли спалювано тіло небіщика, складано попїл до глиняних урн, які мали подобу об-

личчя, або вигляд малих саркофагів, прикрашуваних релієфами та етруським письмом.

Урни з подобою обличчя розвинулися з металевих масок, які зпочатку завішувано на урну, опісля покришка урни перетворювалася в голову, а вкінці в цілу поставу людини. Спалені кості давано ще й до бронзових посудин, зв. цїсти, гарної роботи. Цїсти грали важну ролю при релігійних обрядах.

Етруське зеркало і бронзові статуетки.

До гробів давано ще багато посудин, головно грецької (коринтської) роботи, або єгипетської, золоті та срібні прикраси, зброю та вози.

Бачимо з образів, що етруски були неабиякі мистці в будованні гробів, нутро гробу було на подобу мешкальних домів. Етруски принесли до Італії спосіб будовання камяних домів. Ставлено їх в чотири угли, де всередині бачимо „атріум“*), часом частинно отворене, а до нього добудовані менші кімнати — спальні й інші. Цей тип дому прийнявся уже в 7 ст., а римський письменник Варрон каже, що староримський дім взятий від етрусків. Перед приходом етрусків до Італії, італіки мешкали в хатах округлих або чотиригранних, плетених із галуззя і тільки з одною мешкальною кімнатою.

З етруських святинь не заховалася ані одна. З описів, а частинно з розкопок довідуємося, що були це будови чотиригранні, розділені на три часті, мали, здається, деревляну конструкцію, підпирану стовпами. Етруски були винахідниками лукового склепіння, останки якого заховалися (брами та склепіння мостів). Захований досі в Римі канал „кльоака максіма“ 6.32 м. завширшки, етруської роботи. Етруски були добрими майстрами в будові доріг та мостів.

Етруське мистецтво розвинулося здебільшого під грецьким впливом. В менших працях етруски навіть перевищали греків. Всеж таки брали мистецтво більше з практичної сторони життєвих потреб. В малярстві й різьбі залюбки представляють сцени грізні. У виконанні кладено натиск головно на дрібничкове проведення якої небудь частини,

*) Атріум — галя, в староримській добі була мешкальною кімнатою, пізніше вітальнею.

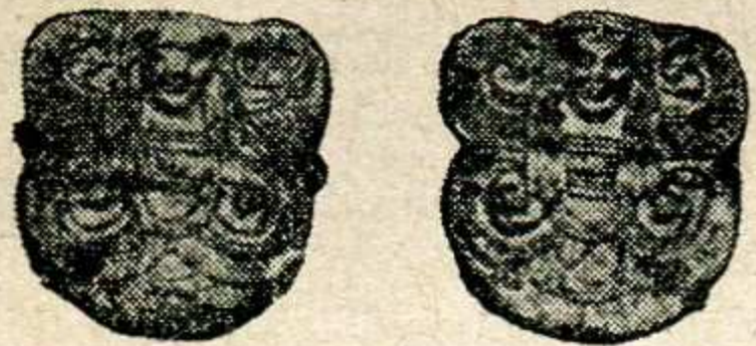
на чім терпить цілість. Великий розвиток металевго мистецтва бачимо в 7. ст. Гроби, головно багатих, переповнені золотими прикрасами ніжної техніки та філігранової роботи.

Славні є етрусські світильники (канделябри), та металеві дзеркала з оздобами. У відливанні бронзових статуєток не виявляли мистецького смаку, є вони грубо викінчені. Заховалося їх нам дуже мало.

Камінь у мистецтві був мало уживаний, статуї спроваджені з Греції, одначе знаємо камінні вівтарі, надгробні плити „стеллі“ з написами, саркофаги, алябастрові урни та вироби, подібні до єгипетських скарабеїв. Випалювана глина вживалася до прикраси святинь, саркофагів та урн.

Етрусські посудини є добре випалювані, червоної, або чорної поверхні, впадають в око своєю викінченістю. В 7. ст. розвиваються під впливом сходу посудини чорної, лискучої поверхні, здоблені релієфами. В 5. ст. під грецьким впливом розвивається кераміка, прикрашувана малюнками з бакхійськими мотивами. Взагалі кераміка здебільшого під грецьким впливом.

Вироби золоті, срібні, мідяні, залізні вивозили етруски, як здібні мореплавці та торговці, до чужих країв, а нпр. етрусське взуття було в 5 ст. в Атенах дуже поширене й цінене. Вели товарообмін, хоч в 6. ст. мають відважувані кусники міді, золота та срібла у формі грошей. Золоті монети зачали бити коло 500 року. Срібні в 5. ст. Вони були подібні до монет острова Кипру, з яким стояли в живих торговельних зносинах.

Етрусські золоті прикраси.

Етрусські світильники (канделябри).

Етруски займалися також медициною. Довідуємося про це з написів та гробових надійок. Знищені, або страчені зуби замінювано іншими, людськими, або зпилуваними телячими. Цю працю робили звичайні металеві ремісники. Цікаві предмети находимо в староетрусських святинях. Там жертвовано богам плястично вироблені з зо-

лота та срібла зуби, окружені устами. Їх певно складали етруски, головно жінки, з проханням у богів за гарні зуби, або звертали їм увагу на біль зубів. Подібних жертв у іншого народу не знаємо. Одначе жертвовано не тільки зуби, але також плястично вироблені голови, нутрощі, анатомічно без хиби. Вчені догадуються, що етруски тим способом хотіли богам звернути точно увагу на хворобу в даному місці, щоби бог довго її не шукав, але відразу побачив та помагав. Одначе не довідуємося ніде про успіх такого лічення. Можливо, що жертви ці мали й інше значіння, якого ми покищо не знаємо. Знали ще й роготинне лічення, (нпр. віск етрусків мав особливу славу при ліченні).

В повищих кількох рисах дали ми найважливіші моменти з історії та культури етрусків, які перейшли в передримській історії та на її початку ярким метеором на апенінським півострові, залишаючи по собі спадщину в останках матеріальної культури, які є небуденним показником високого культурного рівеня. Італійська влада, яка не жадує гроша на докладні археологічні досліди своїх славних предків римлян, дає їх також на прослідження того народу, який був не тільки погноєм для римської культури, але й добрим учителем старих римлян.

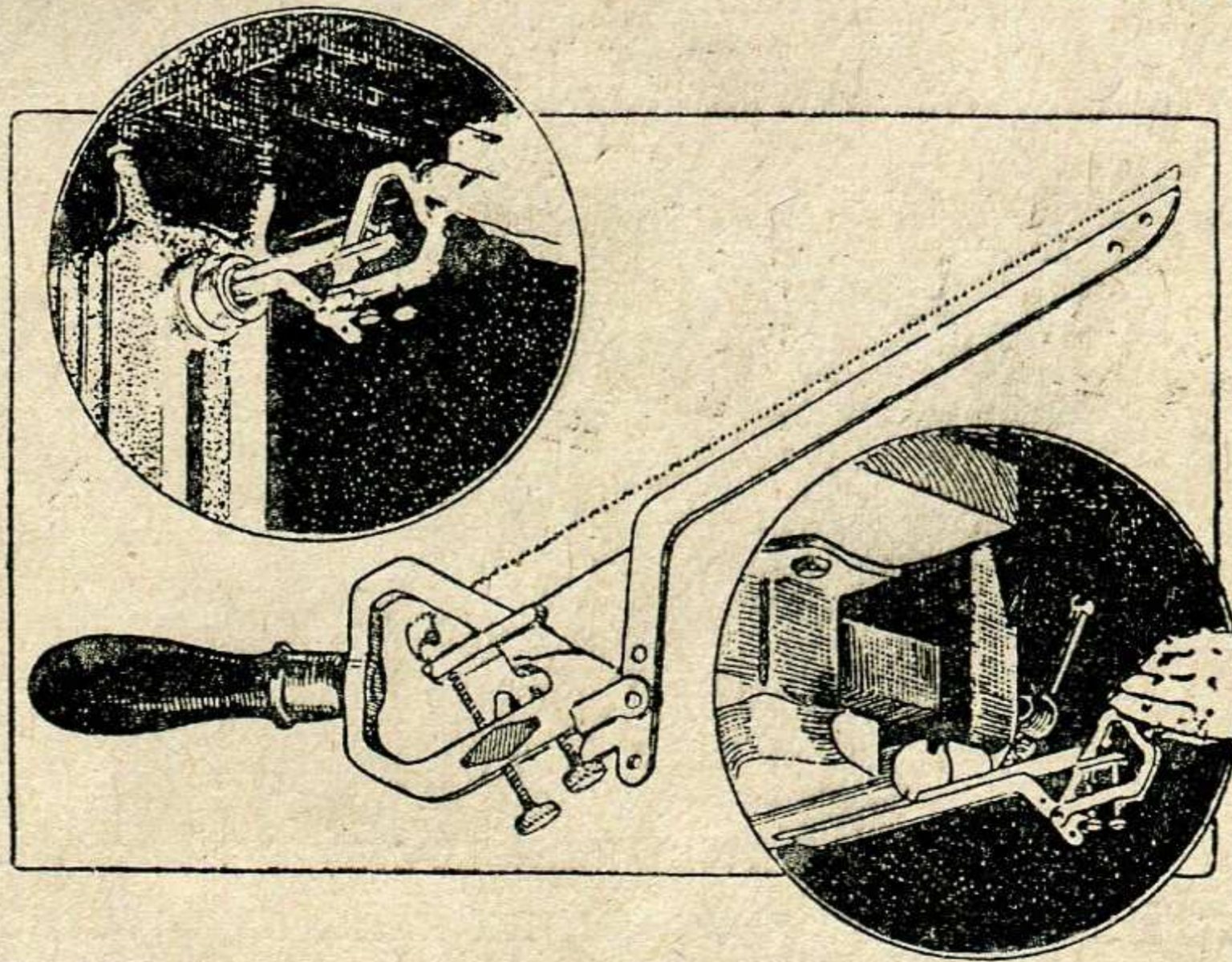
*

Для цієї статті черпано матеріал і образки з видань:

1) Alessandro de la Seta: Italia antica dalla caverna preistorica al palazzo imperiale, Bergamo 1922; 2) Realexikon der Vorgeschichte, Band I—X; 3) Studi Etruschi, vol I—II. видано: Comitato permanente per l'Etruria, Firenze MCMXXVII; 4) Pauly — Wissowa: Real — Enzyklopädie der klass. Altertumswissenschaft; 5) G. Körte: Etrusker; 6) Martha: L'art étrusque, Paris; 7) Niederle: Lidstvo v době předhistorické. Praha 1893; 8) F. Duhn: Italische Gräberkunde I.

ЗРУЧНА ПИЛКА.

На образку читач побачить ручну пилку, дуже вигідну в господарстві. Її легко приспособити до пилювання в різних недоступних місцях, нпр. у полученнях рур, кутах, тощо. А прикрутивши

пилку відповідно до металеві рами, яка робить її штивнішою, можна цю пилку вживати і як садову, огородничу пилку. Взагалі, прикріплюючи ручку й раму на ріжний спосіб, можна пилку уживати до найріжніших робіт.

Пилка ця вигідна тим більше, що її легко зробити в кожному більшому варстаті.